

ר' יועד קפלן

"להתענג על ה'": 'דרך ה' ב'מסילת ישרים'

פתיחה

מפורסמים דברי הפתיחה ל'מסילת ישרים':

"יסוד החסידות ושרש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו. והנה מה שהורונו חכמינו זכרונו לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו" (מסילת ישרים פרק א').

על דברים אלו מעלה הראי"ה קוק את התמיהה הבאה:

"כשאנו מתחילים במסילת ישרים ללמוד, שיסוד החסידות הוא שהאדם לא נברא אלא להתענג על ד' ולהנות מזיו שכינתו, שזהו התענוג האמיתי והעידון הנצחי, נסלד החוש המוסרי שלנו מפני האיגואיסימוס, ואהבת התענוג, שביסוד זה, ותובעים אנחנו יסוד יותר טהור ונקי משום תערובת הנאה" (שמנה קבצים ו', רב).

הרב קוק תמה: כיצד יתכן שהספר 'מסילת ישרים', ספר המוסר המפורסם, פותח באמידה שנדמית כל כך אנוכית, ומבקש להגיע לתענוג ולהנאה אישיים?¹ כדרכן של שאלות, ננסה לקחת שאלה זו כפתח לאפשרות לבנות קומה נוספת בהבנת 'מסילת ישרים'.

בתוך עולם בית המדרש, 'מסילת ישרים' הפך כמעט להיות מילה נרדפת ללימוד 'מוסר'. כשיצא הספר והופץ בקהילות ישראל, הוא התקבל על ידי רבים בחום רב, ואף בהמשך תנועת המוסר אימצה אותו וחיבבה אותו מאוד. דרך הלימוד הנפוצה, היא לימוד הספר 'על

¹ שאלה זו פותחת מהלך ארוך שעושה הראי"ה שם, ע"ש.

הסדר' בפני עצמו. לימוד זה, מבורך ומאפשר לנו להתקדם, לתקן את מידותינו ולהתקרב לקב"ה. עם זאת, בעקבות התמיהה שהעלה הרב קוק, ברצוני להציע קומה נוספת ללימוד הספר. לימוד שאינו רואה את מסילת ישרים כנפרד מהגותו של הרמח"ל בספריו האחרים וממילא לא כעומד בפני עצמו. לימוד שיאפשר הבנה עמוקה יותר במסילת הישרים, על ידי הבנת התשתית הרעיונית של הרמח"ל שבשמה הוא מדריך את הלומד.

מכיוון ש'מסילת ישרים' הוא ספר מוסר, הוא עסוק בהדרכת הלומד איך לתקן את מעשיו, לזכך את מידותיו ולהתקרב לה'. הדרכה זו מבוססת על תפישת הרמח"ל את העולם ואת תכליתו. תפישה זו אמנם רמוזה בספר, אך מבוארת ביתר פירוט בספרים אחרים של הרמח"ל, שכן במסילת ישרים המוקד הוא בעבודה האישית ולא באופן שבו מתנהל העולם. לכן, לימוד מסילת ישרים במקביל לשאר ספרי הרמח"ל שבהם עוסק בתיאור מרחבי הבריאה, מאפשר בניית קומה נוספת של הבנת ההדרכות הנמצאות במסילת ישרים.

על מנת לפשט את הדברים, לא נתייחס לכלל כתבי הרמח"ל, אלא נעסוק בעיקר בהשוואה לספר 'דרך ה',² המהווה אולי את התמצית הפשוטה ביותר להבנת המציאות על פי הרמח"ל. במקביל, במאמר זה, לא נעסוק בספר 'מסילת ישרים' כולו, אלא נתמקד בפתחה לספר (פרק א'), ונראה מהי תפישת המציאות העומדת בבסיס הדרכת הרמח"ל.

לימוד באופן זה, הוא הלימוד הנאמן להדרכתו של הרמח"ל בהקדמה לדרך ה' - ללמוד ולהשכיל בצורה יסודית ומסודרת:

"יתרון ידיעת הדברים על מתכונת חלקיהם, כפי מחלוקתם וסדרי יחסיהם, מידיעתם שלא בהבחנה - כיתרון ראיית הגן המהודד בערוגותיו ומיופה במסילותיו ובשורות מטעיו, מראיית חורש הקנים והיער הצומח בערבוב. כי אמנם ציור חלקים רבים, אשר לא נודע קשרם ומדרגתם האמיתית בבנין הכל המורכב מהם... אינו אלא משא כבד בלא חמדה... לא כן היודע דבר על אפניו,

² שנלמד השנה במסגרת תכנית המחשבה בישיבה.

שבהיות נושאו מתגלה לעיניו בעליל כמות שהוא, הלוך ילך
והשכל אל אשר יפנה שם, וביופי מלאכותיו יתענג וישתעשע"
(הקדמה ל'דרך ה').

לימוד בכלל ולימוד מסילת ישרים בפרט, כשנעשים בצורה מסודרת, מתוך הבנת ההקשר, התשתית ויסודות השיטה, יאפשרו לנו להתהלך בעונג ושעשוע ב"גן המהודר בערוגותיו", וכך להישמר מתעייה ב"יעד הצומח בערבוב" – כפי שכותב הרמח"ל בעצמו. אם כן, הרמח"ל בעצמו מדריך אותנו לא להסתפק בלימוד מסילת ישרים כספר העומד בפני עצמו, אלא מזמין אותנו לראות אותו כחלק ממכלול של תפישת עולם שלמה. כשמסילת ישרים הוא ההדרכה הנובעת ממנה.

חובת האדם בעולמו ב'מסילת ישרים'

פרק א' ב'מסילת ישרים' עוסק ב"יסוד החסידות ושורש העבודה התמימה", כפי שכותב הרמח"ל. כלומר ביסודות ובשורשים הרעיוניים למהלך וסדר עבודתו של האדם על מידותיו ודעתו, בואכה מדרגת הקדושה העליונה. גם בסיכום הפרק הרמח"ל מדגיש שהוא הציב כאן כלל, אשר ממנו "יש לנו לחקור על פרטיו לפי מדרגותיהם מתחלת הדבר ועד סופו".

מאחר שפרק א' מציב את היסוד והתשתית התפשטית לבניית כל שאר המדרגות שבהמשך הספר, יהיה משמעותי להצליח לשים לב להקבלה בין המהלך שעושה הרמח"ל דווקא בפרק זה ב'מסילת ישרים' לתשתית הרעיונית שהוא מבסס ב'דרך ה', תוך התמקדות דווקא בפרק א' ב'מסילת ישרים'. לשם כך, נסקור בקצרה את הנקודות המרכזיות שמציב הרמח"ל בפרק א'.

את הפרק הוא פותח בדברים הבאים:

"יסוד החסידות ושורש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו. והנה מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו... וכשתסתכל בדבר תראה כי השלמות האמיתי הוא רק הדביקות בו יתברך... אמנם לכשיזכה האדם לטובה הזאת, ראוי

שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה, והיינו שישתדל לידבק בו יתברך בכח מעשים שתולדתם זה הענין והם הם המצות. והנה שמו הקדוש ברוך הוא לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך... כי כל עניני העולם בין לטוב בין לרע הנה הם נסיונות לאדם... ואם יהיה לבן חיל וינצח המלחמה מכל הצדדין, הוא יהיה האדם השלם אשר יזכה לידבק בבוראו" (מסילת ישרים פרק א').

ראשית, פותח הרמח"ל בקביעה שהאדם נברא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו. התבוננות נוספת, אומר הרמח"ל, תוליד אל ההבנה שהטוב והשלמות האמיתיים אינם אלא בדבקות בה' וכל דבר אחר לא ישווה לה. בסיום שלב זה, מבואר שקבלת הטוב והעונג שהיא תכלית האדם, ראוי שתיתן רק אחרי עמלו של האדם והשתלמותו ב'מלחמת' העולם הזה. לשם כך הוצב האדם בעולם הזה, שיש בו ניסיונות רבים והאדם עלול להתרחק מהקב"ה.

בשלב הבא, הרמח"ל ממשיך ומרחיב בעניין אחריות האדם על העולם:

"ואם תעמיק עוד בענין תראה כי העולם נברא לשימוש האדם. אמנם הנה הוא עומד בשיקול גדול. כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל, ומקלקל העולם עמו. ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו..."

כללו של דבר, האדם לא נברא בעבור מצבו בעולם הזה אלא בעבור מצבו בעולם הבא, אלא שמצבו בעולם הזה הוא אמצעי למצבו בעולם הבא שהוא תכליתו" (מסילת ישרים פרק א').

בהמשך הפרק מרחיב הרמח"ל את המבט באמצעות ההבנה שהעולם נברא עבור האדם ושימושו ומתוך כך הוא בעל זיקה ואחריות כלפי העולם, לתקן ולהעלות אותו יחד איתו בדרך התעלותו. מתוך כך, מדגיש הרמח"ל כמה פעמים, אנחנו מבינים שהמוקד והתכלית אינם בעולם הזה אלא בעולם הבא. הכלל הזה הוא יסוד הספר, וכפי שכותב הרמח"ל מיד לאחר מכן: "והנה אחר שידענו והתברר אצלנו אמיתות

הכלל הזה, יש לנו לחקור על פרטיו לפי מדרגותיהם מתחלת הדבר ועד סופו".

כעת, נפנה לעיון בפרקים הראשונים של 'דרך ה', על מנת להעמיק את הבנתנו ב'מסילת ישרים' בעקבות ההשקפה שמוצגת ב'דרך ה'.

תכלית הבריאה ב'דרך ה'

בפתיחת הספר 'דרך ה' מבאר הרמח"ל את תכלית בריאת העולם במילים הבאות:

"הנה התכלית בבריאה היה להיטיב מטובו, יתברך שמו, לזולתו... והנה מצד אחר, הטוב הזה אי אפשר שיימצא אלא בו. על כן גזרה חכמתו, שמציאות הטובה האמיתית הזאת תהיה במה שיתן מקום לברואים לשיתדבקו בו, יתברך שמו, באותו השיעור שאפשר להם שיתדבקו... ונמצא היות כוונתו בבריאה שברא לברוא מי שיהיה נהנה בטובו, יתברך שמו, באותו הדרך שאפשר שיהנה בו" (דרך ה' חלק א', פרק ב', סי' א').

תכלית הבריאה היא רצונו יתברך "להיטיב מטובו... לזולתו", לאחר, ובלשון הרמח"ל במקום אחר, "הא-ל ית"ש הוא תכלית הטוב ודא"י, ו"מחק הטוב הוא להיטיב" (דעת תבונות י"ח). רצונו יתברך הוא להיטיב את הטובה השלמה ביותר שניתן, כאשר הכוונה לדבקות בו. האפשרות להידבק בבורא היא חסד שהקב"ה מעניק לנו, וכך אנו זוכים לטוב השלם. יוצא אם כן, שתכלית הבריאה היא ברייה שיכולה לקבל את ההנאה והטובה שחפץ הבורא להעניק. ברייה זו – הלא היא האדם.

אלא שתכלית זו דורשת דיוק נוסף:

"ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בו בעל הטוב ההוא; פירוש - מי שיקנה הטוב בעצמו, ולא מי שיתלווה לו הטוב בדרך מקרה... צריך, שלפחות יהיה הוא הקונה השלמות שאין אמיתת ענינו מכרחת לו, ויהיה הוא מעדייר מעצמו החסרונות שהיו אפשריים בו. ועל כן גזר וסידר, שייבראו עניני שלמות ועניני חסרון, ותיברא בריה שתהיה בה האפשרות לשני הענינים בשוה, ויותנו לבריה אמצעים, שעל ידם תקנה לעצמה

את השלמות ותעדיר ממנה את החסרונות, ואז ייקרא שנתדמתה
במה שהיה אפשר לה לבוראה ותהיה ראויה לידבק בו וליהנות
בטובו" (דרך ה' ח"א, ב', ב).

על גבי ההבנה שביסוד הבריאה נמצא החפץ להיטיב, מוסיף הרמח"ל
שלא מספיק רק לברוא אדם שיוכל לשמש כמושא ההטבה. צריך גם
לאפשר לאדם 'לקנות' בעצמו את הטוב, וזהו הטוב השלם שחפץ
הבורא להעניק.³ שכר שמקבל אדם לאחר שעבד ועמל עליו, מקבל
במידה מסוימת שייכות 'עצמית' אל האדם,⁴ בניגוד למתנה שהקשר
שלו אליה 'מקרי' בלבד.⁵ קניית הטוב כשכר על עמלו של האדם,
אפשרית רק כאשר האדם הוא זה שבוחר לעשות טוב ברצונו, ומסיבה
זו נברא האדם כבעל בחירה חופשית, השוכן בעולם שיש בו טוב ורע.⁶
השלב הבא הוא ההבנה לשם מה נברא שאר העולם אשר סובב את
האדם:

"והנה לשיהיו במציאות הענינים השונים האלה של שלמות
וחסרון שזכרנו... הנה ודאי שפרטים רבים ושונים צריך שיימצאו
בבריאה ויחוסים רבים בין הפרטים האלה, עד שתצליח התכלית
המכוונת בה. ואולם הבריה אשר התעתדה לענין הגדול הזה, היינו
לדבקות בו, יתברך שמו, כמו שזכרנו, היא תיקרא העיקרית שבכל
הבריאה, וכל שאר מה שיימצא במציאות לא יהיה אלא עוזר
באיזה צד או באיזו בחינה אל התכלית, לשיצלח וימצא, ועל כן
ייקראו טפלים לבריה העיקרית שזכרנו.
אך הבריה העיקרית באמת - היא המין האנושי, וכל שאר

³ ב'דעת תבונות' שם, מנמק זאת הרמח"ל ברצון לחסוך מהאדם את הבושה בקבלת מתנת
חינם: "מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושת
פנים בקבלם הטוב, כמי שמקבל צדקה מאחר".

⁴ בפרט שמדגיש הרמח"ל כמה פעמים בספר, שהשכר שהאדם קונה במעשיו, להידבק
בבוראו, איננו שכר 'חיצוני' לו, אלא תיקון ומידה עצמית שקנה האדם לעצמו מתוך מעשיו.
כלומר מעשיו זיכרו אותו והוא ראוי כעת לידבק בבוראו. ראו למשל 'דרך ה' ח"א, ב', ג.

⁵ תכונה 'עצמית' שייכת ל'עצם', היינו לדבר כפי שהוא כשלעצמו, והיא הכרחית ביחס אליו.
לעומתה, תכונה 'מקרית' שייכת למופע, יישום בפועל של העצם, וממילא איננה הכרחית
לדבר כשלעצמו.

⁶ באופן הזה האדם מצליח להתדמות מעט לבוראו, כיוון שמציאות הבורא היא 'עצמית'
ולא 'מקרית'.

הנבראים, בין השפלים בין הגבוהים ממנו, אינם אלא בעבורו להשלמת עניונו, לפי כל הבחינות הרבות והשונות הראויות לימצא בהם" (דרך ה' ח"א, ב', ד"ה).

מתוך ההבנה שהאדם הוא הברייה הנמצאת במוקד תכלית הבריאה על מנת לקבל את טוב ה' בעזרת הדבקות בו, נובעת ההבנה שהעולם והבריאה כולה נבראו על מנת לשרת את התכלית הזו – לאפשר לאדם מרחב שבו הוא נדרש לבחור בין טוב ורע, בין הארת פני הבורא והדבקות בו ובין הסתר פניו חלילה. העולם והבריות כולם לא באו אלא לשמש את האדם כאמצעים להשגת תכליתו הטובה. מכאן נובעת גם אחריותו הרבה כלפיהם: אם הוא יביא את עצמו אל התיקון השלם, יהיו הם האמצעים שסייעו לו להגיע לדבקות ויתעלו עמו. לעומת זאת, אם חלילה יקלקל האדם מעשיו, יתקלקל העולם וייפול עמו.¹

הרמח"ל ממשיך, ומשרטט את היחס שבין העולם הזה לעולם הבא:

"על כן הוחקקו לו שני זמנים: אחד - זמן העבודה, ואחד - זמן קיבול השכר... ואמנם על כן נבראו שני עולמות, עולם הזה ועולם הבא. העולם הזה - המקום והחוקים הטבעיים שלו הם מה שראוי לאדם כל זמן ההשתדלות, והעולם הבא - המקום והחוקים שלו הם מה שראוי לו בזמן קיבול השכר... שתזכך עצם הגוף וחומר ותעלהו עליו אחר עילוי, עד שיהיה ראוי להתלוות עמה בהנאה בשלמות. ואמנם לדבר זה היה אדם הראשון מגיע אילו לא חטא, שהיתה נשמתו מזככת את גופו זיכוך אחר זיכוך, עד שהיה מזדכך השיעור המצטרך ונקבע בתענוג הנצחי" ('דרך ה' ח"א, ג', ג, ה, ז).

תכלית הבריאה תגיע לשלמותה בעולם הבא, זמן קבלת השכר. השכר, ההטבה שלשמה נועדה הבריאה מראשיתה, תגיע אחרי סיום זמן העבודה, העולם הזה, במעבר אל העולם הבא.

¹ כפי שמתאר הרמח"ל את שארע בעת חטא אדם הראשון ומצב המציאות מאז, שם בפרק ג', ח"ט.

אך דגש משמעותי מדגיש כאן הרמח"ל והוא משלים את היחס בין האדם לעולם: העולם הבא איננו מנותק מהעולם הזה, וניתן לומר שהעולם הבא הוא העולם הזה – רק אחרי זיכוך הנשמה את הגוף, אחרי זיכוך הרוחניות את החומריות. העולם יתעלה, ישתלם ויזדכך על ידי מעשי האדם, עד שיהפוך בעצמו להיות העולם הבא.⁸ עד כאן מגעת מידת אחריותו של האדם.

פתרון התמיהה: עונג ה'מסילה' הוא הטבת ה'דרך'

מתוך הצגת הדברים לעיל ניתן לגשת לשלב הבא ולאחד את שתי נקודות המבט שמציב הרמח"ל – כיצד מן המבט על המציאות ותכליתה שב'דרך ה', נובעת התביעה מהאדם שב'מסילה ישרים'.

הבסיס לאיחוד המהלכים מיוסד על ההבנה שתכלית הבריאה היא חפץ הבורא להיטיב לנבראים ולשם כך נברא האדם. ממילא, יוצא ששאיפת האדם במילוי תכליתו היא להתענג על טוב ה' – הרי לשם כך נברא, ובהגעתו לעונג הזה הוא ממלא את תכליתו המבוקשת ממנו על הדרך הטובה ביותר. ההטבה הזו היא הדבקות בה' יתברך, מכיוון שהוא הטוב המוחלט והשלם כפי שביאר הרמח"ל ב'דרך ה', והיא תגיע לאדם רק אחרי עמלו ובחירתו בטוב, ולאחר שהוא עמל עליה, ולא כמתנת חינם שאינה 'עצמית' למקבל.

כאמצעי להגעת האדם לתכליתו, נברא העולם על שלל בריותיו – העליונות והתחתונות. חלקן על מנת לסייע לו בדרכו, וחלקן על מנת לאתגר אותו – בניסיונות המותאמים לו ובתיקון הנדרש ממנו,⁹ בטרם יזכה לטוב השלם. משימתו בעולם היא להיות בן חיל ולעמוד בניסיונות, על מנת לזכך את נשמתו וגופו להיות ראויים לדבקות בה'. כמובן, תפישה זו מניחה ששאיפת האדם היא למרחבי העולם הבא, מרחב קבלת השכר, בעוד העולם הזה – על הנאותיו וניסיונותיו –

⁸ הרמח"ל מדגיש שם שזה המצב האידיאלי שהשתנה מאז חטא אדם הראשון ואכמ"ל.

⁹ נקודה זו לא הודגשה לעיל ומופיעה ב'דרך ה' ח"ב, ג, א"ג.

מהווה כר לתיקון ולעשייה של האדם את עצמו ואת סביבתו, בדרך לעולם הבא.¹⁰

כעת, ניתן גם להציע יישוב לתהייה שבה פתחנו – מדוע פותח הרמח"ל את ספר המוסר שלו בשאיפה לתענוג ולהנאה המציבים את האדם במוקד. כזכור, יסוד תמיהתנו נעוץ בסתירה בין תפישתנו את המוסר כרצון להיטיב לסביבה, ובין תיאורו כתענוג האישי, שאותו אנחנו תופשים כאנוכי וכמעמיד את ה'עצמי' במרכז. כיצד יתכן ש'מסילת ישרים' שבא להדריכנו באורחות המוסר, מציב את התענוג האישי כמטרתה של המסילה?

מתוך הרחבת המבט שלנו בתפישת הרמח"ל את העולם באמצעות לימודו בדרך ה', נדמה שניתן ליישב סתירה זו. ב'דרך ה', למדנו שהקב"ה ברא את העולם מתוך רצון להיטיב לאדם ולאפשר לו להתענג על טובו. מתוך כך, יוצא שהאדם נמצא במוקד הבריאה ויעודו להשלים את עצמו ואת העולם על מנת להצליח להידבק בטוב ה', להתענג על קרבתו, להגיע ל"תכלית ההטבה" ובעצם למלא את רצון ה' שלשמו נברא העולם. מסתבר אם כן, שהעונג שהרמח"ל מדבר עליו בפרק א' של מסילת ישרים איננו מתייחס להנאה המכוונת כלפי עצמי באופן אנוכי, אלא לעונג שנובע מעבודת ה' המולידה דבקות וקבלת טוב ושפע מאת הבורא. ממילא נפלה תמיהתנו והסתירה המדומה שאותה הרגשנו בין המוסר לעונג המדובר.¹¹

לימוד מסילת ישרים מתוך נקודת המבט המבארת את תכלית הבריאה כולה, מרחיב את הבנתנו ובנוסף, מאפשר את עבודת המוסר, תיקון המידות ועבודת ה' מנקודת מבט כללית על המציאות: הבנת התכלית הרחבה תוכל להיות מעין מגדלור עבורנו בעודנו צועדים ב"גן המבוכה" הרמח"ל בבקשנו פשר והתעלות במעלות החסידות והקדושה.

המהלך הזה מהווה דוגמה לאופן שבו ניתן להרחיב ולהעמיק את עבודת המוסר של מסילת ישרים, באמצעות לימוד התפישה הרחבה

¹⁰ נדמה שהבנת היחס בין העולם הזה לעולם הבא היא סוגיא משמעותית שהבנתה יכולה להשתנות בין לימוד מסילת ישרים כחיבור עצמאי, ובין לימוד משווה, ביחס לדברי הרמח"ל בשאר ספריו, ואכמ"ל.

¹¹ זו קומה מסיימת של תשובת הרא"ה ב'שמנה קבצים' שם.

של הרמח"ל את המציאות בספריו האחרים. הצעות להרחבות נוספות מובאות להלן בטבלה שבנספח.

נספח: נקודות הרחבה והשוואה נוספות בלימוד

נושא	'מסילת ישרים'	'דרך ה''
אהבת ה'.	פרק י"ט.	ח"א, פרק ד', סי' ח'. ח"ד, ג'.
עבודת הצדיק והחסיד ביחס לבני דורו.	סוף פרק י"ט.	ח"ב, ג', ח.
מידת הענווה.	פרק כ"ב.	ח"ב, ג', א.
יראת ה'.	פרק כ"ד.	ח"א, ד', ח. ח"ד, ג'.
קידוש הצרכים החומריים של האדם.	פרק כ"ו.	ח"א, ד', ז.